

ЉУДСКА ПРИРОДА И *STASIS*:
О ТУКИДИДОВОМ УТИЦАЈУ НА ХОБСОВУ
НАУКУ О ПОЛИТИЦИ

ВЛАДИМИР Ж. МИЛИСАВЉЕВИЋ

Институт друштвених наука
Краљице Наталије 45, Београд, Србија
vladimir.milisavljevic@yahoo.com

САЖЕТАК: У раду* се испитује Тукидидов утицај на Хобсово схватање човека и његов модел науке о политици. Тај утицај може се пратити уназад све до времена када је Хобс радио на преводу Тукидидове историје Пелопонеског рата. Он је тада већ описао Тукидида као „понајвише политичког историчара од свих који су икада писали” – дакле, као историчара чији рад представља највећи допринос правом сазнању политике. Главна теза овог текста јесте да се Хобсово дивљење према аутору *Пелопонеског рата* најбоље може објаснити Тукидидовом способношћу да опише конфликтualност, која чини суштину политике. Та теза се потврђује компаративном анализом појединих тема из Тукидидовог историјског наратива и неколико важних теоријских ставова Хобсове антропологије и политичке теорије. Постоји упадљива сличност, која се често истиче, између Хобсовог излагања о три главна узрока сукоба међу људима у природном стању – конкуренције, неповерења и славољубља – и три основна људска порива на које се Атињани, у говору који Тукидид преноси, позивају да би оправдали своју тежњу за увећањем моћи. Ипак, у овом тексту заступа се гледиште да је Тукидид највећи утицај на Хобса извршио својим описима унутрашњег рата у полису. У закључном делу текста у том светлу се испитују два мотива из његовог описа чувене *stasis* у Коркири: немогућност правде и изопачавање језика, до којих долази у ситуацији грађанског рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историја, наука, полис, политика, правда, природа, рат, *stasis*

* Рад је настао у оквиру пројекта 179039 Института друштвених наука у Београду, под насловом „Структурне друштвене и историјске промене српског друштва у контексту европских интеграција о глобализације”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Немачки историчар Рајнхарт Козелек рекао је да је Хобс читаву своју теорију државе развио полазећи од историјске ситуације грађанског рата [Козелек 1997: 51]. Зато није необично што је један историчар на њега извршио пресудан утицај. Реч је о Тукидиду, аутору који нам је оставио најупечатљивије описе грађанских ратова који су се водили у Старој Грчкој; поједини тумачи чак сматрају да читаво Тукидидово животно дело – *Пелопонески рат* – није ништа друго до недовршена историја једног јединог, великог грађанског рата који је захватио Грчку Перикловог доба. Показаће се да је Тукидидов утицај на Хобса био још дубљи и шири. Он је одредио значајне аспекте Хобсовог виђења људске природе, па и неке од темељних црта његове науке о политици.

ТУКИДИДОВА ИЗУЗЕТНОСТ

Познато је да је Хобс према ауторитетима класичне старине имао изражен критички однос. Он је рецепцију Аристотелових, Цицеронових или Сенекиних дела у култури хришћанске Европе (она се одвијала на независним универзитетима његовог времена, чији је утицај на друштво Хобс и иначе сматрао погубним) означио као један од главних извора највећег зла у животу државе – извор побуне и грађанског рата. Хобс критикује античке филозофе (пре свега Аристотела) не само због њихових учења о човеку и држави, већ и због њихове метафизике, као и због апсурдне концепције сазнања коју су, по његовом мишљењу, завештали потомству. Међутим, Хобсова полемика против античких аутора достиже врхунац управо када је реч о њиховим политичким идејама, пре свега о античком појму грађанске слободе и тумачењима која је тај појам добио у модерном времену [Hobbes 1968: 261–268, 682–703; EW VI: 216–218, 233]. У Хобсовим очима, заједнички именоватељ тих политичких схватања био је у томе што су допуштала да се доведе у питање једини исправан принцип науке о политици – концепција о апсолутној сувереној власти којој се сви грађани морају покоравати јер је једино она способна да им пружи сигурност и заштиту. Ширење античких политичких идеала доприносило је пропадању оне особине у којој је Хобс видео најважнију врлину грађанина – послушности према државном ауторитету.

Међу грчким ауторима, Тукидид је за Хобса био изузетак. Први спис који је Хобс објавио под својим именом био је превод Тукидидовог *Пелопонеског рата*. То је уједно био и први превод с грчког оригинала на енглески језик, у издању које је приредио Емилио Порта. Наиме, једини ранији превод Тукидидовог дела на енглески језик био је рађен с његовог превода на француском, који је сачинио Клод де Сесел. Па ни то није био превод изворног грчког текста, већ једног латинског превода, чији је аутор био Лоренцо Вала. Овај се, како Хобс каже, служио грчким текстом мање савршеним од онога који је њему био на располагању. Између осталог, Тукидид је свој превод Хобса опремио и географским картама, од којих је једну, полазећи од античких извора, нацртао он лично [EW VIII: ix–x; Schlatter 1945: 350–352].

Хобс је изузетно високо ценио Тукидида. У текстовима које је објавио уз свој превод – у „Предговору читаоцима” и у кратком саставу под насловом „О Тукидидовом животу и његовој историји” – он се о свом аутору изразио у суперлативима. Према Хобсовим речима, Тукидид је аутор код којег налазимо способност за писање историје на њеном врхунцу (*at the highest*) [EW VIII: vii]. Узрок Тукидидове супериорности у односу на друге лежи пре свега у томе што он обавља прави посао историчара, који се састоји у излагању следа догађаја, а не у спекулацији о њима или у моралисању: природа историје је, како Хобс каже, „чисто наративна”. Придржавајући се тог одређења историје, Тукидид у дело о Пелопонеском рату не убацује сопствена размишљања нити предавања из политике или морала, већ се ограничава на нарацију следа догађаја: једини изузетак су они делови књиге у којима он преноси говоре историјских актера, за које признаје да их је делимично сâм морао реконструисати према приликама у којима су се одвијали [Тукидид 2010: 29]. Такав поступак ставља Тукидидовог читаоца у привилегован положај сведока који историјска збивања посматра сопственим очима, као што је рекао Плутарх [Plutarch 1962: 500–503] – због чега је, опет, Тукидид истовремено и „понајвише политички историчар од свих који су икада писали (*the most politic historiographer that ever writ*)” [EW VIII: viii].

Како треба да разумемо такву квалификацију? Нема сумње да је енглески поштовалац Тукидида у његову биографију и дело учитавао сопствене преференције. Када Хобс каже да је „очигледно да је Тукидид од свих облика владавине најмање волео демократију” [EW VIII: xvi], те да је управо од њега он сâм могао да научи колико је она лоша и колико је један човек мудрији од гомиле [Hobbes 1839: I, lxxxviii], његов суд о грчком историчару сагласан је с антидемократском репутацијом коју овај ужива код већине каснијих аутора. Може се чак рећи да је Хобс опрезнији од оних који Тукидиду приписују симпатије према олигархијском режиму [EW VIII: xvi; Pore 1988: 276]. Ипак, његова теза да је Тукидид највише ценио трећи облик владавине, „краљевску власт”, тешко се може бранити: једини аргумент за ту његову тврдњу је Тукидидово нескривено дивљење према Периклу, чија се владавина у *Пелопонеском рату* описује као демократска по имену, али монархијска у стварности [EW VIII: xvii; Тукидид 2010: 117]. Зато Хобс настоји да учини вероватним своје виђење Тукидидових политичких афинитета истицањем његовог порекла од лозе трачких краљева, па и подсећањем на руднике злата који су били извор богатства његове породице. Хобс приказује усамљеност у којој је бивши атински стратег писао своје велико дело као отмено повлачење у приватност, тек привремено прекинуто неизбежном службом држави, која се несрећно завршила. Он каже да се Тукидид намерно уздржавао од појављивања у јавности и избегавао мноштво, које је увек заљубљено у себе и жели да му се ласка [EW VIII: xvi–xviii].

Упркос свему томе, еминентно „политички” карактер који Хобс приписује Тукидидовој историји очигледно се не заснива на њеној политичкој пристрасности. Напротив, Хобс брани Тукидидову историјску објективност

од критике Дионисија из Халикарнаса, који је сматрао да је аутор *Пелопонеског рата* као историчар био дужан да се стави на страну сопственог града и да из свог излагања уклони све елементе који би могли нанети штету части Атине [EW VIII: xxv–xxvi]. Из тога се може закључити: „политички” карактер Тукидидове историје састоји се у њеном доприносу сазнању онога што је за политику суштинско: „понајвише политички историчар”, то за Хобса значи – онај који је најбоље разумео политику.

Хобсова карактеризација Тукидида може се делимично објаснити двосмисленошћу која је конститутивна за класични појам политике. У тренутку кад пише свој предговор за *Пелопонески рат*, та реч код Хобса, баш као ни код Аристотела, не именује само једну област људске праксе већ и науку о тој пракси.¹ Најзначајнији корак ка отклањању те двозначности учиниће управо Хобс, али тек десетак година касније, својим заснивањем једне науке о политици, коју ће назвати именом *Civil science*. Њу ће Хобс замислити као егзактну дисциплину, која својом строгошћу превазилази недостатке раније „политике”: за Аристотела, она је била део „филозофије о људским стварима”, која због саме природе свога предмета није способна за аподиктичко доказивање [Aristotel 1970: 147, 279]. Хобс ће ту нову, истинску науку о политици у својим првим систематским делима схватити као једину могућу основу политичког деловања [EW I: 8–10].

У време када настају његови списи о Тукидиду, Хобс још увек не располаже таквим појмом науке о политици. Али, он већ сада види главни квалитет свог аутора у његовој способности да поучи читаоца о ономе што је у политици најважније, а за шта нам историја даје искуствени материјал. Наиме, посматрање следа историјских догађаја о којем је било речи није само себи циљ. Смисао историје јесте да „поучи и оспособи људе, путем сазнања прошлих дела, да се понашају разборито у садашњости и промишљено с обзиром на будућност” [EW VIII: vii]². Такво сазнање укључује и разумевање мотивације политичких делатника, о чему Тукидид наизглед не говори много: како Хобс каже, он не нагађа о тајним намерама или неизреченим размишљањима историјских личности. Али, Тукидидова предност као историчара лежи управо у томе што из његовог излагања самог следа историјских догађаја, читалац – стављен у положај њиховог посматрача – „може сâм за себе да изведе поуке, и сâм може да прати пориве и размишљања актера све до њиховог седишта”, које се налази у човековом срцу [EW VIII: viii].

Постоји, међутим, још једно могуће објашњење Хобсовог става о Тукидиду као историчару који је био у највећој мери „политички” – које

¹ Упркос раскиду са Аристотеловим појмом политике који се догодио већ на прагу модерног доба, двосмисленост речи „политика” опстаје све до у 19. век. О томе сведочи и преживљавање универзитетске дисциплине под овим именом, које ће тек касније бити замењено неутралнијим називом „политологије” [Ritter 1969: 106–107].

² Ово схватање у начелу не противречи ни Аристотелу. У Хобсовом предговору за превод *Пелопонеског рата* пада у очи одсуство каснијег оштрог критичког суда о грчком филозофу: величајући Тукидида, Хобс се задовољава тиме да га у области историје стави на прво место – оно које Хомеру припада у поезији, Аристотелу у филозофији, а Демостену у реторици [EW VIII: vii].

се, уосталом, не коси с претходним. Оно се тиче Тукидидовог умећа да прикаже праву природу политичког подручја, која се састоји у сукобу, па и у непријатељству. Истина је да ће Хобс својој новој политичкој науци, чији је средишњи део његова теорија суверености, ставити у задатак управо елиминацију сукоба из подручја државног живота или пацификацију и „неутрализацију” [Schmitt 1982: 61–78]. Не може се, међутим, сумњати у то да је сукоб, пре свега у виду унутрашњег политичког раздора или грађанског рата, за Хобса притом био нека врста полазне датости. У том смислу може се рећи да су одлучујући подстицаји за разраду Хобсовог филозофскополитичког програма дошли управо из Тукидидове историје. То важи пре свега за Тукидидове приказе унутрашњег сукоба или грађанског рата (*stasis*), најгорег од свих политичких конфликта, али и за неке друге мотиве његове историје.

ДИЈАЛЕКТИКА НЕПОВЕРЕЊА И НАДМЕТАЊА И ЧОВЕКОВО БЛАЖЕНСТВО

Тукидидов утицај на Хобса био је много већи него што би се могло закључити по броју изричитих навода његовог имена. Да би се он могао проценити, неопходно је упустити се у тумачење опуса двојице аутора.

Најочигледнију потврду Тукидидовог утицаја налазимо у 13. поглављу *Левијатајана*. Оно је посвећено опису природног стања, које претходи настанку државе. Основно обележје таквог стања је свеопшти сукоб међу људима или „рат свакога против свакога”: важно је запазити да је управо грађански рат један од примера које Хобс наводи како би читаоцу приближио свој појам природног стања. У таквом стању сваки човек је савршено слободан. Али, његова слобода не вреди много, јер непрекидно долази у сукоб са слободом других појединаца. Стога је природно стање једнако неподношљиво као и грађански рат. Да би му људи умакли, неопходно је да се одрекну слободе и потчине се сувереној власти.

Који су, међутим, узроци свеопштег сукоба или свађе (*quarell*) међу људима у природном стању? Према Хобсу, то су три главна човекова порива, која су заснована у самој људској природи: конкуренција или такмичење (*Competition*), неповерење или страх (*Diffidence*), као и славољубље (*Glory*). Сваком од ова три порива одговара предмет на који је он усмерен: добит (*Gain*), сигурност (*Safety*) и слава (*Reputation*) [Hobbes 1968: 184–185]. Људи се, дакле, међусобно сукобљавају или због тога што желе исту ствар, за коју сматрају – с правом или не – да је не могу заједнички уживати, или због тога што страхују да ће им њихов ближњи нанети неко зло, што желе да предупреду својим деловањем, или због тога што желе да се истакну изнад других људи, јер верују да вреде више од њих.

Хобсов попис основних људских порива готово дословно понавља мотиве из беседе којом је атинско посланство у Спарти, непосредно пред избијање Пелопонеског рата, одговорило на оптужбе лакедемонских савезника Коринћана. Ови су тврдили да је Атина својим војним операци-

јама у Потидеји поступила неправедно, да је угрозила интересе Пелопонеског савеза и прекршила мировни уговор о међусобном разграничењу утицајних сфера између Атине и Спарте од 446–445. године [Тукидид 2010: 29–30]. Одговор атинског посланства варира се у две сличне формулације, чији се садржај своди на то да су Атињани, којима се ставља на терет настојање да прекомерно увећају моћ своје државе, деловали под принудом најснажнијих порива, који су природни, вечни и заједнички за све људе, и којима се зато ништа не може приговорити: „понајвише из страха, затим из честољубља и, коначно, из интереса”. Очигледно је да „страх” (*deos*) одговара Хобсовом неповерењу (*Diffidence*), „честољубље” (*timê*) – Хобсовом „славољубљу” или тежњи за истицањем (*Glory*), а „интерес” или „корист” (*ôphelia*) – његовој конкуренцији или такмичењу око добити [PW I: 126–129].³

Чак и кад би се сумњало у строгу терминолошку кореспонденцију између Хобсових и Тукидидових појмова, за шта нема никаквих разлога⁴, склоп аргументације атинског посланства показује да је у односима између Атине и њеног главног ривала, Спарте, на делу она иста дијалектика неповерења (*diffidence*) и надметања у којој је Хобс видео једно од главних обележја „природног стања”, „рата свакога против свакога”, односно грађанског рата. Наиме, како сами кажу, Атињани су се забринули за своју сигурност – што их је навело да још енергичније раде на увећавању своје моћи – када су приметили да су Лакедемонци и сами постали сумњичави и непријатељски расположени према њима [Тукидид 2010: 52]. Та дијалектика је, штавише, на делу већ у претходном говору Коринћана, који прекоревају своје савезнике Спартанце због њихове инертности. Они их подстичу да против Атине усвоје стратегију „превентивног рата”: неопходно је да Лакедемонци сруше моћ својих непријатеља већ у зачетку да касније не би били приморани да се боре против њих када буду двоструко јачи [Тукидид 2010: 48]. У светлу таквог начина размисљања политичких актера постаје јаснија основна теза Тукидидове историје да је страх Лакедемонаца од пораста атинске моћи био најважнији узрок Пелопонеског рата [Тукидид 2010: 30]. Истовремено, постаје нам јаснији и Хобсов опис природног стања. Наиме, на врло сличну мисао наилазимо у следећем одељку из Хобсове расправе „О грађанину”, који заслужује да буде наведен у целини: „Пошто наше право да саме себе заштитимо онако како желимо произлази из опасности у којој се налазимо, а та опасност из међусобне једнакости међу људима, разборитије је и сигурније за наше одржање да искористимо преимућство које је на нашој страни у садашњем тренутку тако што ћемо се обезбедити /од слабијих/, уместо да чекамо да они порасту, ојачају и изађу из наше власти, како бисмо се потом трудили да ту власт поново стекнемо у борби чији је исход неизванестан” [EW II: 12–13].

³ На сличност између Хобсовог и Тукидидовог текста често се указује [уп. Scott 2000: 122, 134, с упућивањима на литературу].

⁴ „Бојажљивост” се и у речницима наводи као једно од значења Хобсове *diffidence* [Filipović 1989: 292].

Постоје бројни други трагови утицаја Тукидидовог излагања на Хобсова схватања. Једна од епизода Пелопонеског рата завређује пажњу већ и због тога што ју је Хобс изричито коментарисао у свом кратком спису о Тукидиду. Реч је о дијалогу између атинског посланства и поглавара малог егејског острва Мелоса, који се и данас сматра једним од најбољих описа империјалистичког говора [Тукидид 2010: 308–314]. У њему Атињани стављају Мељане, који су у сукобу између Атине и Спарте желели да одрже неутралност, пред ултимативан избор – да ступе у Атински поморски савез и тако се потпуно потчине Атини, или да у противном њихов град, након пораза у борби против несразмерно јачег непријатеља, буде потпуно разорен, а сви његови становници побијени или продати у робље; у тренутку када се преговори воде, атинска флота већ је укотвљена на домак острва.

Тукидид преноси да су Атињани одбили да с Мељанима воде било какву расправу о правди. Дионисије из Халикарнаса због тога је прекорио Тукидиду да износи ствари које не иду у прилог достојанству његовог града. Бранећи свога аутора, Хобс истовремено брани и став атинског посланства, између осталог и тако што каже да атински генерали нису ни имали овлашћење државе да расправљају о питањима морала и извештавају скупштину о исходу те расправе, већ да се постарају за то да се Мелос покори било мирним путем било војним средствима [EW VIII: xxviii–xxix]. Још важнији су други аспекти овог дијалога, о којима Хобс не говори изричито. Алтернатива између виталног интереса сигурности или спасења (*asphaleia*, *sotêria*) и потпуног уништења и смрти као најстрашнијих ствари (*ta deinotata*), како је представљена у говору атинског посланства, од темељног је значаја за Хобсово виђење разлога због којих је неопходно установити државу: опасност од насилне смрти (*violent death*) која прети у природном стању, коју и он види као оно најстрашније што може да задеси човека, налаже успостављање политичке заједнице, у којој ће бити гарантована сигурност (*security*) сваког појединца [PW III: 160–163, 168–169; Hobbes 1968: 186, 223–225].

Мељани, који су војно сасвим инфериорни у односу на Атињане, у току преговора постављају и питање у чему би се састојала њихова „корист” од потчињавања једној странијој сили. На то питање Атињани одговарају да се корист овде састоји у избегавању смрти, највећег зла. Тај одговор може се схватити као израз отворене бруталности, па чак и цинизма. Хобс је, међутим, у њему могао да пронађе инспирацију за своју критику аристотеловског појма највишег добра као крајњег циља према којем је човеков живот усмерен, или бар потврду те критике. Како он каже у спису *De homine*, с обзиром на разлике међу људским страстима, не постоји неко „највише добро” (*summum bonum*) које би било заједничко за све људе. Упркос томе, постоји највеће зло (*primum malum*), које је једно и исто за свакога – то је смрт, „а посебно смрт у мукама”, док се оно што се назива највећим или првим добром (*primum bonum*) не састоји ни у чему другогме до у њеном избегавању, пошто сва друга добра претпостављају човеково самоодржање [Hobbes 1839: II, 98; уп. Hobbes 1968: 160].

Веза између Тукидидовог историјског дела и основних појмова Хобсове антропологије и филозофије мѳрала може се следити и даље. Већ цитирани говор коринтског посланства пред лакедемонским савезницима садржи карактеристику Атињана у којој су они описани као активни антипод пасивних Спартанаца, који су дефанзивни и несклони освајању јер пре настоје да сачувају оно што већ имају него да задобију нешто ново: „Атињани/ се, наиме, целога живота боре с тешкоћама и опасностима и веома мало уживају у ономе што имају јер увек жуде да стекну више. За њих је само онда празник када обављају своју дужност и зато сматрају да је потпуно мировање већа несрећа него напоран рад”⁵ [Тукидид 2010: 49].

У *Левијатану* Хобс пише о човеку уопште, али на трагу наведених Тукидидових речи: „Срећа се не састоји у мировању задовољеног духа”; напротив, она је „стално напредовање жеље од једног до другог предмета, у којем досезање претходног само отвара пут ка потоњем” [Hobbes 1968: 160]. То напредовање нема краја ни границе, баш као ни јачање атинске империје код Тукидида, чије дело у целини показује како у свести историјских актера мере за обезбеђење сигурне будућности Атине захтевају све веће и веће јачање моћи. Хобс изводи аналоган закључак за човека као таквог: његова општа склоност је „стална и неуморна жеља за све већом и већом моћи (*desire of Power after power*), која престаје тек са смрћу” [Hobbes 1968: 161]. Очигледно је да Хобс пројектује особине које је Тукидид приписивао појединцима или политичким колективитетима у одређења човекове природе.

ПЕЛОПОНЕСКИ РАТ: *POLEMOS* ИЛИ *STASIS*?

Бројни тумачи Тукидида виде суштину његове историје у описима унутрашњег рата који се води у појединачним полисима. Такво гледање повезано је с уверењем да ситуација грађанског рата или *stasis* представља кристалizacionу тачку читавог сукоба који Тукидидово дело приказује⁶. Још седамдесетих година прошлога века, Фолкман-Шлук је рекао да је Пелопонески рат, због компликованог система савезништава који је успостављен у Грчкој, први рат који по свом пореклу и току показује карактеристичне црте „политичког” рата [Volkmann-Schluck 1977: 15]. Он је видео „неман грађанског рата” – та формулација представља неприкривену алузију на Хобсовог *Бехемотиа* – као неку врсту идеалног типа: као најзаостренији, концентрисани облик политичког сукоба, који допушта да се разабере смисао оних конфликтних стања која се још нису развила потпуно и до крајности [Volkmann-Schluck 1977: 60]. У новије време брањена је и теза да је Тукидид Пелопонески рат у целини разумео

⁵ Ова карактеристика Атињана из перспективе политичких противника има много заједничког са Перикловом похвалом Атине и предузимљивости њених грађана из надгробне беседе погинулима у првој години Пелопонеског рата [Тукидид 2010: 102–108].

⁶ Хобс по правилу преводи *stasis* као *sedition*, понекад као *commotion* [EW VIII: 28, 338, 347]. И поред извесних резерви према преводу тог термина сингагмом „грађански рат”, која је у основи превод за латински *bellum civile* [Logaх 1987: 110], односно „унутрашњи рат”, овде се понекад користимо и тим изразима.

као један велики унутрашњи рат, који је захватио читав грчки свет, па и његову околину, а не као *polemos* у правом смислу речи: *stasis* се, дакле, уздиже у основни „модел” сукоба који Тукидидова историја приказује [Price 2004: 3, 67–73]. Тим тврдњама, које садрже део истине, потребно је шире образложење.

Тукидид, наравно, терминолошки разликује оружани сукоб између грчких полиса (*polemos*) од грађанског рата или крвавог раздора унутар града (*stasis*), и поред тога што у његово време то појмовно разликовање није учвршћено у филозофији. Ипак, *stasis* и *polemos* и пре Тукидида представљају супротност и обележени су супротним вредносним предзнаком, што се може уочити у грчкој трагедији. Тако, на пример, Атина у Есхиловим *Еуменидама* одвраћа богиње освете, Ериније, да у Атини не подстичу „сродничког Ареја” (*Arê emphyllion*). Она позива да се уместо тога води рат против спољашњег непријатеља (*polemos*) [Aeschylus 1926: 354; Loraux 1987: 101]. То затим прихватају и Ериније, које се моле да *stasis* никада не дође у полис и да се крв грађана не пролива у међусобним свађама, већ да у граду влада љубав и слога у мржњи према спољашњем непријатељу [Aeschylus 1926: 364; Majer 2010: 199–200]. Демокрит ће касније рећи да је *stasis* зло како за побеђене тако и за победнике, јер обема странама доноси пропаст, чиме на посредан начин истиче преимућства спољашњег рата, који по правилу доноси корист једној од сукобљених страна [Diels 1983: II, 181; уп. Loraux 1987: 106].

Са схватањем да је *stasis* пошаст срећемо се већ у Солоновој поезији. Солон описује *stasis* као „јавно зло” (*dêmosion kakon*), које уништава многе људе у цвету младости. Она долази у кућу сваког човека, прескаче преко дворишног зида и сигурно га налази и кад се он скрива у најскровитијем собичку. Грађански рат је беда или „рана” у телу полиса којој се не може умаћи (*helkos aphykton*). Та персонификована *stasis* није, међутим, нека мистична нити необјашњива сила. Према Солону, она произлази из безобзирне жеље за богаћењем једног дела грађана. Та жеља у полису ствара ропство, док ропство, са своје стране, „буди” (*epegeirei*) грађански рат [Noussia-Fantuzzi 2010: 86–87; Loraux 1987: 107–108].

Ипак, супротност између *stasis* и *polemos* код Солона можда није тако оштра као што ће постати неколико генерација након његовог времена. На пример, Солон назива грађански раздор (*stasis*) сродничким или домаћим *рајџом* (*stasin emphyllon polemon*) [Noussia-Fantuzzi 2010: 86] и тако приближава два појма више него што бисмо то очекивали. Када се има у виду касније уобичајено истицање предности *polemos*-а у односу на *stasis*, готово би се могло рећи да је такво одређење релативно повољно по појам грађанског рата⁷.

Из Солонових стихова произлази још нешто: његова метафора „буђења грађанског рата” упућује на то да овај увек „спава” у полису. Тиме

⁷ Постоји и друга хипотеза за објашњење наведеног места, мање повољна по појам унутрашњег рата. Према тој хипотези, Солон описује *stasis* као *polemos* да би указао на безобзирност оних који у њој учествују: такви људи показују одсуство бриге о земљи које је својствено војницима који ратују у туђини [Noussia-Fantuzzi 2010: 248].

се, пре свега, истиче да је опасност од *stasis* увек виртуелно присутна. Али те речи истовремено указују и на то да између *stasis* и подручја политичког – онога што припада полису као таквом – постоји суштински однос. У прилог таквом тумачењу говори једна одредба Солоновог закона, која је на први поглед збуњујућа. Према Аристотеловом сведочанству, онима који се у случају грађанског рата не сврстају ни на једну од сукобљених страна било је забрањено казном губитка грађанских права – најстрожом казном искључења из учешћа у животу полиса [Aristotle 1935: 30–31]. Грађански рат је, дакле, „неизбежна” рана и у том смислу што намеће избор коме се не може умаћи без губитка политичке егзистенције. *Stasis* је неодвојива од смисла политике.

Повезаност речи *stasis* с димензијом политике у смислу опредељивања или заузимања става које искључује неутралност може се реконструисати и полазећи од етимологије те речи. Именица *stasis* изведена је из глагола *histēmi* („поставити”, „стајати” или „мировати”), и првобитно не значи ништа више него „положај”, „место стајања”, дакле, „становиште”, да би тек накнадно добила смисао странке, а затим странке која за циљ има побуну и, коначно, поделе, раздора и преврата [Liddell/Scott 1996: 1634; Majnarić/Gorski, 1983: 384]. Таква семантичка еволуција је необична, пошто једна реч која изворно упућује на мировање или стајање коначно добија смисао преврата, односно (унутрашњег) рата, код којих се пре помишља на кретање: на почетку своје историје, Тукидид је означио Пелопонески рат као највећи „покрет” (*kinēsis*) који је захватио хеленски свет [Тукидид 2010: 19; PW I: 2].

Али ту необичност није тешко објаснити. Једно становиште, управо због тога што је супротстављено другим становиштима, представља могући извор политичког сукоба. Чак и у модерним језицима, речи какве су „становиште” или „позиција” имају сличне политичке конотације. У такву групу спадају и неки од енглеских термина који код Хобса увек имају пежоративно значење пошто означавају потенцијалне узроке грађанског рата: *sedition* („побуна”), и из ње изведени придев *seditionous* (који се код Хобса по правилу јавља као атрибут проблематичних учења или особа), као и *faction* („факција”, „фракција” или, у општијем смислу, „странка”). С правом је примећено да је Хобс сматрао да је грађански рат у заметку присутан већ у начину на који се обликују различите индивидуалне тежње и отпори [Sorell 2001: 132]. Та тврдња могла би се проширити и на различитост међу мишљењима, која, ако се ова испољавају без икаквих ограничења, у заједници увек може да изазове расцеп. Увид да свако парцијално становиште или гледиште представља претњу интересима целине сасвим је јасно формулисано код Старих Грка. Стога античка грчка држава, како је рекао Финли, „мора стајати изван класних или других страначких (*factional*) интереса”, који чине да се она расипа у мноштво [Finley 1962: 6–7]. Политика античке Грчке не познаје неку *stasis* која би се збивала у име целине, чему одговара тек модерни појам револуције. Тај појам, уосталом, не познаје ни Хобс, који управо због тога остаје аутентични теоретичар грађанског рата [уп. Koselleck 1995: 71–72].

За разлику од Хобса, који је сматрао да се опасност од раздора и грађанског рата може предупредити једино апсолутним потчињавањем суверену, што се у пракси своди на укидање политичке димензије, грчка демократија се може разумети као покушај да се та опасност отклони успостављањем политичког механизма већинског одлучивања. Речено је да је у демократској Атини гласање било „профилактичко средство” против грађанског рата (*polemos epidēmios*) [Glötz 1929: 56]. Такво решење није повлачило за собом потпуно брисање политичког дисензуса, какво ће спровести апсолутистичка држава. Напротив, у извесном смислу, може се рећи да је атинска демократска скупштина свакога дана вршила фрагментарну, делимичну револуцију [Glötz 324]. Зато агонистичка концепција човека остаје увек присутна у грчком политичком животу, чак и у оном мирнодопском [Vernant 2007: 635], и њено значење никако није само негативно.

Све то, међутим, важи само за класично раздобље античке Грчке, које је обележено постојањем полиса као основног облика организације државног живота. У Тукидидово време, полис је већ на путу да нестане као самостална политичка јединица. Његовим опадањем објашњава се и чињеница да је грчки историчар истовремено могао да буде велики поштовалац Периклове личности и критичар атинске демократије, посебно народних говорника и демагошких вођа. Хобс је, као што је познато, нарочито ценио тај аспект Тукидидовог дела – између осталог, он је рекао да је његову историју превео да би упозорио Енглезе на опасност која им прети од демократски настројених реторичара [Hobbes 1839: I, lxxxviii]. Овде је, међутим, од пресудног значаја то што се с опадањем грчког полиса релативизује и граница између *polemos* и *stasis*.

У Тукидидовој историји то двоје не могу се строго раздвојити. Платон ће касније рећи да је сваки рат међу Хеленима у ствари грађански рат – *stasis*, а не *polemos* – имајући при том у виду управо искуство Пелопонеског рата [Platon 1930: 494–497]. Тај рат је коначно разорио раније односе заштите и поштовања између грчких полиса – посебно између метропола и њихових колонија – као и традиционалне сродничке и обичајне везе унутар грчких племена [Тукидид 2010: 400–402]. Он је из основа уништио дотадашњу логику припадања, која се заснивала на заједничком пореклу и културним везама, и заменио је логиком променљивих политичких савезништава. Код Тукидида се учинци те промене у врло упечатљивим сликама показују чак и у ратним операцијама: током сукоба на Сицилији, певање пеана изазива највећу пометњу у редовима Атињана и њихових дорских савезника, који им нису и саплеменици: „кад год би га запевали Аргивци или Коркирани, или било који други дорски одред, атинској војсци уливали би страх, као да га пева непријатељ” [Тукидид 2010: 395].

Неразлучивост између *stasis* и рата између појединачних полиса показује се већ на композиционом плану Тукидидове историје. Док се између два полиса одвијају ратна дејства, у позадини непрестано лебди опасност од избијања унутрашњег раздора. Тако, на пример, владајућа

олигархијска странка Мелоса у већ наведеном дијалогу одбија да расправља о атинском ултиматуму пред народом, и то из страха да би то могло изазвати побуну у граду [Тукидид 2010: 308]. Обрнуто, већ од прве књиге Тукидидове историје види се како унутрашњи раздор у полису стално призива интервенцију најмоћнијих спољашњих сила, Атине на страни народа, Коринта, а затим и Спарте на страни олигархијских режима [Тукидид 2010: 30–43, 47–62]. У Тукидидовој историји непрекидно се смењују, или чак прелазе једни у друге, прикази војних операција између различитих полиса и описи унутрашњих борби. Та неодлучивост између *polemos* и *stasis* чини Тукидидово дело актуелним и с обзиром на стање у савременом свету – оно је такође подложно опису у терминима „светског грађанског рата”, који се не обазире на националне границе.

ХОБС И *STASIS* У КОРКИРИ

Упркос томе што је у Пелопонеском рату било грађанских сукоба који су по консеквенцама били значајнији, а којима је Тукидид посветио и више простора – таква је била *stasis* у Атини из VIII књиге [Price 2004: 304–327] – његов најславнији опис односи се на грађански рат у Коркири [Тукидид 2010: 176–183]. С правом је примећено да та поглавља садрже најопсежније ауторске коментаре који се могу наћи у Тукидидовом делу [Orwin 1988: 833]. Тукидид је оправдао пажњу коју је посветио том случају *stasis* истичући да је то био „један од првих који су се догодили”, па се и суровост која се у њему испољила чинила утолико већом што је била нова [Тукидид 2010: 180]. Опис грађанског рата у Коркири био је од огромне важности и за Хобса, и поред тога што се он њиме није тематски бавио.

Генезу сукоба у Коркири Тукидид је изложио одмах након општих разматрања о циљевима и методи којима његова историја почиње [Тукидид 2010: 30–43]. Један од повода за избијање Пелопонеског рата био је сукоб између Коркире и Коринта око коркирске колоније Епидамна, данашњег Драча у Албанији. Грађански рат између народне и аристократске странке водио се већ у том граду. Вишегодишњи унутрашњи сукоби окончали су се победом народа и прогоном племства. Али, у сукоб су се потом умешале стране силе: најпре Коркира, чија се војска борила на страни народа, и Коринт, који је пружао подршку аристократама. Конфликт се затим пренео и на друге учеснике – не само на пелопонеске градове с дорским становништвом, већ и на полисе ван Пелопонеза, каква је била Мегара у Атици, која је ступила у савез с Коринтом, као и на Атину, која је са својом флотом интервенисала на страни Коркире, а против Коринта, како би подржала тамошњу демократију. Спартанци и њихови савезници касније ће прогласити атинско уплитање у сукоб око Епидамна кршењем мировног уговора између Атине и Спарте и с тим образложењем донети одлуку о његовом поништавању, што је означило ступање у рат против Атине [Тукидид 2010: 58–59]. Тој одлуци су претходили поменути преговори у оквиру којих су Коринћани одржали свој говор о Атињанима.

Коринћани су, уосталом, знатно допринели да у Коркири избије *stasis*. Они су ослободили Коркиране које су раније заробили у поморским биткама око Епидамна, и то у нади да ће ови придобити своје суграђане да пређу на страну Коринта и његових савезника. Тукидид каже да су Коринћани с том намером од почетка добро поступали према тим заробљеницима [Тукидид 2010: 43]. Кад су се вратили у Коркиру, ти бивши заробљеници стварно су почели да подбуњују суграђане против Атине и демократске странке која је у граду била на власти. Градско веће у први мах је одлучило да Коркира остане у савезу с Атином, али да пријатељство с Пелопонежанима такође буде обновљено. Отворена непријатељства и оружани сукоби између народа (*dêmos*) и олигархâ (*hoi oligoi*) почели су, међутим, када су заговорници олигархијског усмерења, симпатизери Коринћана, убили атинског проксена, вођу народне странке и друге чланове скупштине заједно с њим. Завереници су правдали тај чин намером да спрече да Коркира падне у атинско ропство [Тукидид 2010: 49–50]. Њихова странка имала је у прво време извесног успеха у борбама, али се ситуација затим преокренула у корист народа, који је тако у овом рату однео привремену победу: настојања прогнаних припадника племства да свргну народ с власти наставила су се све до њиховог коначног уништења, које је Тукидид описао у IV књизи [Тукидид 2010: 222–223].

Победа демоса била је важна за даљи ток рата јер је обезбедила савезништво Коркире у походу на Сицилију који је предводила Атина. За нас је, међутим, још важнији карактер политичких догађаја које Тукидид описује. Супротстављене стране у Коркири боре се свим средствима једна против друге, и то до потпуног истребљења. У борбама које се воде на градским улицама не учествују само грађани. Олигархијска странка ангажује варварске илирске плаћенике, док се народу придружује већина робова, па се чак и жене боре бацајући цреп с кровова. Доведени у шкрипац, олигарси се не устежу да подметну пожар, који прети да захвати читав град. Чак ни Атињани, који су савезници народне странке, не успевају да смире непријатељства међу супротстављеним странама. Додуше, с времена на време чини се да постоји обострана спремност на попуштање како би се спасао град, али са сваким преокретом догађаја, као што је одлазак непријатељске или приближавање савезничке флоте, поново почиње ланац злодела и свирепости. Разлика између приватног и јавног више не постоји. Дужници безобзирно убијају своје повериоце, по правилу уз изговор да је жртва намеравала да уништи демократију. Ни божански ни људски закони више не важе, тако да у граду влада потпуна аномија. Светиње се скрнавe – убиства се врше чак и у храмовима или испред њих, пошто се права прибегара више не поштују. Припадност странци има већи значај него оданост најближим члановима породице, па се догађа да очеви убијају своје синове [Тукидид 2010: 179–180].

Из Тукидидовог описа догађаја произлази да у стању безвлашћа какво постоји за време грађанског рата појединац који се придржава моралних норми најчешће губи живот, док је правда у међусобним односима сасвим искључена. Као што се показало, и у дијалогу између Атиња-

на и Мељана питање правде се искључује из разматрања као ирелевантно: атинско посланство заступа став да се о правди може расправљати само међу једнакима, а да су такве расправе беспредметне када је разлика у моћи огромна, као у ситуацији у којој се разговор одвија [Тукидид 2010: 309]. Ипак, у унутрашњем рату који се води у Коркири правда је доведена у питање на још далекосежнији начин. Када избије *stasis*, споразуми, обећања, па чак и свечане заклетве губе сваку обавезујућу снагу. Пошто се дају под притиском неповољних околности, нико их се не придржава дуже него што му то налаже тренутни интерес. Коначно, свако поверење међу људима нестаје: ако га уопште има, оно не долази од поштовања закона већ од његовог заједничког кршења. Сви савези су само привремени и нема трајне оданости.

Такав суд потврђују Тукидидова општа разматрања којима је пропраћено његово излагање догађаја у Коркири [Тукидид 2010: 180–183]. Чини се да та разматрања изражавају лична гледишта писца више од било ког другог дела његове историје. У тим одељцима нема, међутим, никаквог трага намери да се почињена злодела припишу једној од две супротстављене стране, па чак ни покушаја да се почињена зверства упоређују по величини. Посебно, питање о евентуалној „моралности” једне или друге политичке оријентације уопште не долази у обзир.

Хобс је могао да изведе радикалне закључке из тих Тукидидових разматрања. У грађанском рату, баш као и у Хобсовом „природном стању”, искључена је и сама могућност правде. Да би се о правди уопште могло говорити, неопходан је закон, тј. заповест суверене власти, којој мора припадати управо моћ да елиминише *stasis* из живота заједнице. О томе говори Хобсова императивна теорија закона: „Пре успостављања владе, праведно и неправедно нису постојали, пошто њихова природа стоји у вези с неком заповешћу: по себи самоме, сваки чин је индиферентан, а то што постаје праведан или неправедан произлази из права јавног службеника, који спроводи закон” [EW II: 151].

Али то није све: из Тукидидове историје може се закључити да је главно обележје грађанског рата изокретање уобичајених друштвених односа, вредности и норми. Једна од таквих промена наводи се већ на почетку Тукидидових коментара. Када у граду влада мир, грађани се устежу од позивања страних сила да се уплету у њихове међусобне односе. У грађанском рату, међутим, такво поступање сматра се сасвим оправданим и нормалним начином да се сопствена позиција ојача против непријатеља [Тукидид 2010: 180]. Промене су најупечатљивије у сфери језика, те темељне друштвене конвенције. Уобичајена значења моралних термина се изокрећу: безобзирна дрскост сада важи као непоколебљива оданост странци, а брзоплета жестина као храброст. Истовремено, опрезност се прекоревала као кукавичлук, док се разборитост жигосе као мекуштво и неодлучност. Лукавство и превара су на посебној цени као доказ вештине и спретности. Напротив, једноставност (*to euêthes*), коју Тукидид види као саставни део аутентичне племенитости, извргава се руглу [PW II: 148]. Страначки и лични интерес представљају се под маском

племенитих фраза или слогана – код народне странке они се хвале као „Политичка и правна једнакост за масе”, а код олигарха као „Умерена аристократија” [Тукидид 2010: 181].

У наведеним Тукидидовим редовима може се препознати један од раних примера парадијастоле – стилске фигуре којом се „слично раставља од сличнога”. Још од античког времена употреба парадијастоле посебно је значајна у области људских ствари, тј. политике и морала. Та фигура користи се као моћно реторичко средство за редефинисање односа између врлине и порока. Посебно, она омогућује да се вредносни предзнак појединих особина изокрене у супротност. То показују Тукидидови примери. У мери у којој „брзоплета жестина” има нечега сличног или заједничког са „храброшћу”, поступци или карактери који се обично описују првим појмом могу се подвести под други (да би се оправдали), али и обрнуто, већ према интересу говорника [Simeon 1969: II, 13; Skinner 1996: 161].

Хобс је веома озбиљно схватио Тукидидове примере. Вероватно је управо њих имао на уму када је у *Левијатајану* написао да су „сила” и „превара” у рату две „кардиналне врлине” [Hobbes 1968: 188]. На наведеном месту из *Пелойонеског раја* подсећа већ и кратки спис о Тукидиду, у којем Хобс приказује његове животне прилике на начин који наговештава изокретање које се дешава у грађанском рату. Хобс сматра да је то изокретање својствено већ и демократском режиму као таквом. Како он каже, Тукидид је одлучио да се повуче из јавног живота зато што је у његово време народ имао тако високо мишљење о својој моћи да су само они који су га подстицали на најопасније и најбезнадежније подухвате били сматрани добрим грађанима, док се за оне који су му давали умерене и опрезне савете мислило или да су кукавице, или да не разумеју ситуацију, или да клевећу народну власт [EW VIII: xvi; Skinner 1996: 282].

Свеукупно морално кварење изражава се у језику. Зато је Хобс у промени језичких значења које уводе демагози и реторичари видео велику опасност. Захтев за искључењем двосмислености давањем тачних дефиниција термина којима се служимо, с којим се срећемо у Хобсовим систематским делима, не објашњава се само потребом за прецизношћу као научним императивом, већ има и политичке разлоге. Језичке двосмислености су могући извор спорења, па чак и оружаног сукоба: „метафоре, као и бесмислене или двозначне речи су као *ignes fatui*; умовање о њима је лутање међу безбројним бесмислицама, а њихов циљ су препирка (*contention*) и побуна (*sedition*)” – дакле, ништа друго до *stasis* [Hobbes 1968: 116–117].

Да би се та опасност отклонила, неопходно је утврдити значење речи којима се служимо. У свим случајевима у којима постоји неслагање у погледу дефиниције или примене термина које може да угрози јавни мир, то овлашћење припада јавној власти [EW II: 268–269]. Потреба за стабилизацијом језичких значења најхитнија је у области политике и морала, у којој су значења термина непостојана и зато што су вредносно обојена, као што је случај управо с појмовима врлине или порока. Наиме, смисао моралних термина не своди се на објективни садржај који приписујемо

природи ствари на које они упућују, већ зависи од субјективних гледишта говорника, и зато такве речи понајпре могу изазвати неслагање међу људима. Примери које Хобс наводи су управо типски случајеви парадигма-столе, преузети из Тукидида: „један човек зове *мудрошћу* оно што други зове *страхом*, један зове *окружношћу* оно што други зове *праведношћу*, један зове *расивношћу* оно што други зове *великодушност*, један зове *озбиљношћу* оно што други зове *џлућошћу*” [Hobbes 1968: 109]. Задатак одређења „правог” смисла речи и овде припада суверену: Хобсова емотивистичка теорија морала [EW IV: 109] у најужој је вези с његовом политичком теоријом суверености.

ШТА НАМ ОТКРИВА *STASIS*?

Тукидид је као главне узроке несрећних догађаја у Коркири означио две људске страсти: жељу за влашћу, која произлази из похлепе (*pleonexia*) и честољубља (*philotimia*), као и претерану страначку ревност или заслепљеност (*prothymon*) [Тукидид 2010: 181; PW II: 146]⁸. У грађанском рату те разорне страсти не познају никакве границе. Зато сукоб добија карактер узајамног надметања у злу, које руши пред собом све обзире и све моралне и религијске норме. С тим у вези, поставља се питање: да ли се у „граничној ситуацији” грађанског рата само отворено испољава човекова природа, која у мирним приликама остаје скривена?

Аргументи у прилог таквом тумачењу нису занемарљиви. Чини се да опис грађанског рата у Коркири у композицији *Пелопонеског рата* има повлашћено место. Тукидид је желео да његово животно дело буде „тековина за сва времена”. Он га је наменио читаоцима који „желе да јасно сагледају оно што се догодило као и оно што ће се једнога дана поново догодити, сходно људској природи (*kata to anthrôpinon*), на исти или сличан начин”, и који ће од тог читања имати користи [Тукидид 2010: 29; PW I: 40]. У опису догађаја у Коркири Тукидид се служи готово идентичним терминима: страхоте које су се тамо десиле догађају се и увек ће се догађати „докле год је људске природе (*physis anthrôpon*)”.

Те речи могу навести на помисао да је за Тукидида човек суров и неправедан „по природи”. Али већ наставак реченице показује да би такав закључак био нетачан: како Тукидид каже, људска природа је „час суровија, час блажа”, зависно од околности. Те околности су посебно неповољне у рату, који је „суров учитељ”, и који већину људи чини суровима и насилнима, док у миру и државе и појединци имају „виши морал” [Тукидид 2010: 180; PW II: 142].

Тукидидови искази о људској природи обично се доводе у везу с његовом блискошћу мисаоном свету реторике и софистике: према предању, Тукидид је био Антифонтов, Горгијин и Продиков ученик [Romilly 2002: 150, 152–154]. У софистици се обликовала антитеза између природе (*physis*) и закона (*nomos*), с којом се срећемо и у излагању атинског послан-

⁸ На другом месту Хобс прецизније одређује смисао грчке речи *pleonexia* као „повреду туђег права” (*encroaching*) [EW IV: 104].

ства у мелском дијалогу. Али, та антитеза не одговара у потпуности ономе што Тукидид има да нам каже о човековој природи у поглављима о *stasis* у Коркири. Разлика између човека какав је он у грађанском рату и какав је у мирним, срећнијим временима не поклапа се са супротношћу између „природе” и „закона”. Напротив, сама човекова *природа* показује се као двострука у зависности од прилика. То значи да је погрешно веровати да су људи по природи лоши или сурови и да се то открива у критичној ситуацији грађанског рата, док иначе остаје скривено. Претерана је и тврдња да је Тукидид природу као такву схватао као „извор и место назадовања” [Logaux 1995: 322]. За Тукидида, људска природа је нестална, из чега, опет, произлази да околности у којима човек живи треба учинити што је могуће бољим.

Неоспорно је, ипак, да је Тукидид своје становиште одредио супротстављајући га идеализованим приказима човека с каквима се срећемо у песништву и митологији [Тукидид 2010: 29]. Ако тај став није произашао из софистичких учења, како га можемо објаснити? У ствари, он има своје историјске изворе у ставу јонских физичара, који су такође били непријатељи митологије, што је приметио Јегер: „Тукидид је извојевао своју велику интелектуалну победу преносећи тај став с безвремене природе на политичку борбу свога времена, помраченог и пометеног страсти-ма и страначким интересима” [Jaeger 1973: 388].

На сличну везу политичког с појмом природе наилазимо код Хобса. Карл Шмит је поменуо и Хобса када је рекао да су сви „специфично политички мислиоци” песимисти у антрополошком погледу [Smit 2001: 41]. Хобс се, са своје стране, понекад бранио од оптужби због свог не баш ласкавог виђења људске природе заклањајући се иза ауторитета Светог писма, које такође говори о човековој покварености [EW II: xv–xvi]. У светлу Хобсове касније репутације као атеистичке „звери из Малмесберија”, те тврдње су се савременицима морале чинити као пука провокација. Зато би, уместо о песимизму, баш као и код Тукидида, било примереније говорити о Хобсовом антрополошком реализму.

Занимљиво је да је Хобс чак и Тукидида бранио од оптужбе због атеизма. У спису о његовом животу и историји, он помиње да је и овај, као и Сократ, био ученик Анаксагора – филозофа чија су мишљења била „изнад могућности разумевања човека из пука”, па су му зато „донела репутацију атеисте”. Тај глас је касније прешао и на другог Анаксагориног ученика, Тукидида, иако овај није био атеиста [EW VIII: xv]. Да ли су, можда, сва тројица – Анаксагора, Тукидид и Хобс – ипак били атеисти? На то питање овде не можемо дати недвосмислен одговор. Али је јасно да је Хобс, као и Тукидид, а за разлику од Сократа, основ за своје схватање човека нашао у једној науци која природу посматра као индиферентну према човековим циљевима. Та наука била је Галилејева механика, према чијем је узору Хобс обликовао своју *Civil Science* као науку о кретању великог политичког „тела”. Наравно, природа коју описује физика 17. века не може се напросто изједначити с природом јонске физике. Упркос томе, обе су имале сличан отрежњујући учинак на виђење људске природе и човековог положаја у космосу.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА
(Скраћенице)

- EW = Hobbes, Thomas. *The English Works of Thomas Hobbes*, ed. by W. Molesworth:
EW I = *Elements of Philosophy*, London: Bohn 1839.
EW II = *Philosophical Elements of a true Citizen*, London: Bohn 1841.
EW IV = *Triplos, in Three Discourses, et al.* London: Bohn 1840.
EW VIII–IX = *The History of the Grecian War by Thucydides, translated by Thomas Hobbes of Malmesbury*, Vols. I–II, London: Bohn 1843.
PW I–IV = Thucydides. *History of the Peloponnesian War* I–IV, London: Heinemann, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1956–1959.

ОСТАЛА ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Козелек, Рајнхарт (1997). *Кршиќа и криза. Цијудија о њајџоѓези зраћанској свеија*, Београд: Плато.
Тукидид (2010). *Пелџонески рајџ*. Београд: Admiral Books.
- Aeschylus (1926). *Agamemnon. Libation-Bearers. Eumenides. Fragments*, London: Heinemann, New York: Putnam's Sons.
Aristotel (1970). *Nikomahova etika*, Београд: Kultura.
Aristotle (1935). *The Athenian Constitution. The Eudemian Ethics. On Virtues and Vices*, London: Heinemann, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
Diels, Hermann (1983). *Predskratovci. Fragmenti* I–II, Zagreb: Naprijed.
Filipović, Rudolf (1989). *Englesko-hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga/GZH.
Finley, Moses (1962). Athenian Demagogues, *Past & Present*, No. 21: 3–24.
Glottz, Gustave (1929). *The Greek City and its Institutions*, New York: Knopf.
Hobbes, Thomas (1839). *Thomae Hobbes opera philosophica quae latine scripsit omnia* I–II, London: Bohn.
Hobbes, Thomas (1968). *Leviathan*, Harmondsworth: Penguin.
Jaeger, Werner (1946). *Paideia: the Ideals of Greek Culture*, Oxford: Blackwell.
Koselleck, Reinhart (1995). *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
Liddell, Henry George/Scott, Robert (1996). *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press.
Loraux, Nicole (1987). Le lien de la division, *Le Cahier* No. 4: 101–124
Loraux, Nicole (1995). La guerre civile grecque et la représentation anthropologique du monde à l'envers, *Revue de l'histoire des religions*, tome 212, No. 3: 299–326.
Majer, Kristijan (2010). *Nastanak političkog kod Grka*, Београд: Albatros Plus.
Majnarić, Niko/Gorski, Oton (1983). *Grčko-hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga.
Noussia-Fantuzzi, Maria (2010). *Solon the Athenian. The Poetic Fragments*, Leiden/Boston: Brill.
Orwin, Clifford (1988). Stasis and Plague: Thucydides on the Dissolution of Society, *The Journal of Politics*, Vol. 50, No. 4: 831–847.
Plutarch (1962). *Moralia*, vol. IV, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, London: Heinemann.
Pope, Maurice (1988). Thucydides and Democracy, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 37, H. 3: 276–296.
Price, Jonathan (2004). *Thucydides and Internal War*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Ritter, Joachim (1969). *Metaphysik und Politik: Studien zu Aristoteles und Hegel*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Romilly, Jacqueline de (2002). *The Great Sophists in Periclean Athens*. Oxford: Clarendon Press.
- Schlatter, Richard (1945). Thomas Hobbes and Thucydides, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 6, No. 3: 350–362.
- Schmitt, Carl (1982). *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes*, Köln: Hohenheim.
- Scott, Jonathan (2000). The peace of silence: Thucydides and the English Civil War, *Hobbes and History*, G.A.J. Rogers /Tom Sorell (eds.), London/New York: Routledge.
- Simeon, Rikard (1969). *Lingvistički rječnik I–II*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Skinner, Quentin (1996). *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sorell, Tom (2001). Hobbes Overcontextualized, *The Seventeenth Century*, No. 16: 123–46.
- Šmit, Karl (2001). *Norma i odluka*, Beograd: Filip Višnjić.
- Vernant, Jean-Pierre (2007). La guerre des cités, in: J.-P. Vernant, *Œuvres. Religions, rationalités, politique*, tome I, Paris: Éditions du Seuil: 635–655.
- Volkman-Schluck, Karl-Heinz (1977). *Politička filozofija*, Zagreb: Naprijed.

REVIEW SCIENTIFIC PAPER

HUMAN NATURE AND *STASIS*:
ON THE INFLUENCE OF THUCYDIDES ON HOBBS'S SCIENCE
OF POLITICS

by

VLADIMIR Ž. MILISAVLJEVIĆ
Institute of Social Sciences
Kraljice Natalije 45, Belgrade, Serbia
vladimir.milisavljevic@yahoo.com

SUMMARY: This paper assesses the influence of Thucydides on Hobbes's conception of man and, more generally, on his model of "Civil Science". This influence can be traced back to the time when Hobbes worked on his translation of Thucydides's history of the Peloponnesian War. Already at that time, Hobbes characterized Thucydides as the "the most politic historiographer that ever writ", i.e. the historian whose work contributed the most to the true knowledge of politics. The main argument of the paper is that Hobbes's admiration for the author of the *History of the Peloponnesian War* can be best explained by Thucydides's ability to portray the essential conflictuality of politics. This thesis is confirmed by a comparative analysis of some important themes in Thucydides's historical narrative and several major theoretical statements of Hobbes's anthropology and political theory. There is an unmistakable similarity, which has often been commented on, between Hobbes's account of the three principal causes of conflict between individuals in the state of nature – Competition, Diffidence and Glory – and the three main human instincts to which the Athenians appeal, in a speech that Thucydides conveys, to justify their striving for power. However, Thucydides influenced Hobbes mostly by his descriptions of internal war. The final part of the article examines in this light two topics from Thucydides's famous description of the *stasis* which took place in Corcyra – the impossibility of justice and the perversion of language in time of sedition in the polis.

KEYWORDS: history, justice, nature, polis, politics, science, *stasis*, war